

1988 YILI ARYKANDA KAZISI RAPORU

Prof. Dr. CEVDET BAYBURTLUOĞLU

1988 yılı Arykanda çalışmalarına 23 Temmuz 1988'de kamp hazırlığı, eski buluntuların düzenlenmesi şeklinde başlanmış; fiili kazı ve onarım çalışmaları ise 1 Ağustos 1988'den itibaren gerçekleştirilebilmiştir. Bakanlık temsilciliğini Çorum Müzesi uzmanlarından arkeolog Muhsin Endođru'nun yürüttüğü kazıya arkeolog olarak Etnoğrafya Müzesi uzmanlarından İnci Bayburtluoğlu, Kutalmış Görkay, Gül Zeybekler, Ümit Işın; mimar olarak İstanbul Teknik Üniversitesi'nden araştırma görevlisi Turgut Saner; restoratör olarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden Hüseyin Akıllı; fotoğrafçı olarak kısa bir süre önce T.T.K.'dan emekli M. Ali Düğenci ve öğrenci olarak Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nden Emin Behiç Gökhan, Melike Esra Midilli ve Hakkı Üncü katılmışlardır.

Kazı ve onarım çalışmalarında daha önceki yıllarda olduğu gibi en büyük maddî destek Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünden sağlanmış; otuz yılı aşkın süredir hizmet verdiğim Ankara Üniversitesi kendi adamları olmadığım gerekçesi ile desteğini esirgemiş, buna karşın Elâzığ Torba Kâğıt Fabrikasının 1 Milyon Liralık bağış ile Anadolu Medeniyetlerini Araştırma Vakfından 500.000, T.T.K.'dan sağlanan 500.000 TL. ile her zaman olduğu gibi görünmez kalem kişisel maaş ve kazı üyelerinin yevmiyeleriyle Arykanda kazısı tamamlanmıştır.

1988 çalışması hariç bırakılırsa, daha önceki ve özellikle son üç yıldır maliyeden kaynaklanan ve resmî para kullanımındaki sorunlarımız Limyra kazısının desteği ve anlayışlı idarecilerce, bazıları bizim bulunmadığımız zamanda olmak üzere çözümlenmiştir. Bu yüzden geçen yıllar huzurunuzda idareden ve özellikle maliyeden kaynaklanan şikâyetlerimi bu defa onlara teşekkürlerimi belirterek ifade etmek isterim.

Kazı ve onarım parasının miktarı yönünden Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile olan mutabakatımız özellikle onarıma yö-

nelik harcama için gönderileceği vaad edilen ve zamanında elimize ulaşmayan para yüzünden bize sıkıntılı dönemler yaşatmıştır. İşçi ödeneğinin yarıya indirilmesini, buna karşın onarım için rahat olan aynı miktardaki ödeneğin sür'atle gönderilmesini içeren görüşümüz ilk husus için gerçekleşmiş, ama onarım parasının gecikmesi ister istemez kazıya ağırlık vermemize neden olmuştur. Bununla birlikte ek işçi ödeneği talebimizin karşılanmış olmasından -ki üç milyon TL borç altına girmiştım- ve kazı bittikten sonra 1989'a yararı dokunacak malzeme alımı için gönderilen ve ancak yarısını kullanabildiğim para için Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğüne müteşekkirim.

1988 yılı kazı ve onarım çalışmaları ile ilgili faaliyetlere gelince :

1) Onarım için büyük kalemler tutacak meblağın bulunmaması; kazıya gelen fazla işçiye yer bulunmaması, Doğu Nekropolünde iki mezar binasını daha kazmamıza ve kısmen onarmamıza neden olmuştur.

XVII. no. ile tanımladığımız ve büyük bir olasılıkla önüne yuvarlanan kitabeli anta blokları yüzünden Zosimos isimli bir Arykanda'ya ait mezar, yapısı dışında maalesef hiç bir bilgi vermemiştir. Anta duvarlarının cephesi rektagonal teknikte blok taşlarla; diğer kısmı kuru duvar tekniğiyle ve gayrimuntazam taşlarla örülü ve tonoz örtüye sahip mezar binası tamamen ortaya çıkarılmıştır. Kuzey yöne bakan arka duvardaki göçük örülmüş, anta duvarları insan gücünün kısa sürede yapabileceği ölçüde yükseltilmiş ve mezar binası cephe ve çatıdaki eksiklikleriyle büyük ölçüde ayağa kaldırılmıştır. Kuzey duvarının önünde yüksek bir seki halinde klinesi bulunan bu mezar buluntu vermemiştir. İkinci mezar binası ilkinde göre daha doğuda bulunmaktadır. Deprem veya toprak kayması sonucu cephesi büyük ölçüde çarpılmış durumdadır. Önceki mezarda olduğu gibi güneye açılan bir kapı ile girilen bu mezar binasında Arykanda'nın bazı mezar binalarında uygulandığı gibi arka yan duvarların gayrimuntazam taşlardan kuru duvar işçiliği ile örüldüğü; düzgün blokların güney cephesinin ortasına denk gelen yerde kapı eşiği sövesi ve lentosu için kullanıldığı gözlenmiştir. Belki gömüden hemen hemen sonra soyulan, tonoz örtülü bu mezar binasında yine kuzey duvarı önünde lahitin yer aldığı kline olarak nitelenebilecek yer önünde ise iri çakıl taşlarıyla yapılmış bir blokajın bulunduğu köşe ve lahit önüne denk gelen yerlerdeki kalıntılardan anlaşılmaktadır.

Sandukasındaki kırıkların kireçlenmesinden ve figürlü unsurlara sahip olmayışından, mezar binasının ikonoklast dönemden önce antik çağda belki lahtin ilk kullanılışından hemen sonra tahrip edilerek şimdiki durumuna sokulduğu söylenebilir. Sandukanın ortasında ve köşelerinde üçer uzun dil sırası şeklinde triglife benzeyen süslemesi dışında başka bir kabartmanın yapılmamış oluşu da mezarın yapılaşından hemen sonra tahrip edildiği görüşümüzü desteklemektedir. İster gömünün yapıldığı zamandan sonra olsun, ister zamanımıza çok yakın bir tarihte gerçekleştirilsin, lahtin içinde zengin buluntunun hiç ya da çok az ele geçtiğini bize tahripteki ölçü göstermektedir. Buluntusu çok bir mezar soyulduktan sonra çok büyük bir tahrip görmemektedir. Bu yüzden sözkonusu mezar yapısı lahtin ile zengin görüldüğü halde içi boş çıktığı veya beklenenden az verdiği için daha antik çağda veya çok eskilerde çok büyük bir tahribata uğramış, lahti ve kapağı dışında neredeyse taban seviyesine kadar yıkılmıştır. Kapaktaki ön yüze bakan köşe akroterleri ve sandukada ortaya gelen ve köşelerde tekrarlanan üçlü dil süslemesiyle M.S. III. yüzyılın ikinci yarısından sonra mezar yapısının ve lahidin yapıldığı söylenebilir.

2) *V. No.lu mezardaki çalışmalar* : 1987 kazı mevsiminde V. no'lu mezarın ne ölçüde ayağa kaldırılabileceği, korunan ve yeri saptanabilen elemanlarının ne miktarda ve nerelere ait olabileceği kazı üyesi Y. Mimar Turgut Saner'e görev olarak verilmişti. Sayın Saner'in kazı süresince yaptığı ölçüm ve gözlemleri tartışılmış; hiç bir maddi destek görmeden bir kaç kez İstanbul'dan Arif'e giderek yaptığı inceleme sonucunda, en çok üç eksik, ve iki yabancı maddeyle mabed planlı mezar binasının güney alınlığının yapı üstünde değil bir başka yerde tamamlanabileceği belirlenmiştir. Bu tek tek eleman üzerinde yapılan çalışma sonucu V. no.lu mezarın anta duvarlarına ait ve yeri kesin belli olan bazı blokları yerine konularak yapı biraz daha yükseltilmiştir. Ziyaretçinin yapının nasıl olduğunu algılaması için güneye bakan alınlığı mezar binasının önünde yukarıda değinilen eksik parçalara rağmen kuzey alınlığından iki geçici blok kullanılarak anlaşılır duruma sokulmuştur. Büyük ölçüde yapay malzemeyi gerektiren onarım ve restorasyon için henüz uluslararası ortak bir nokta ortaya konulmadığı için, cephesiyle ayağa kaldırabileceğimiz bu yapının restorasyonunu önümüzdeki yıllara, belki de genç kuşaklara bırakmak durumundayız.

3) *I ve V. No.lu* mezar binaları arasında yer alan ve tabanında mozaik döşemenin bulunduğunu bildiğimiz kilise yine onarım faaliyetine yönelememiz sonucu kaydığımız ve ortaya çıkardığımız yapılardan bir diğeri olmuştur. Sağlam kaldığı için depo görevi yapan IV. no.lu mezarın arkasındaki boşluğa yapılmış olan kilise doğudan IV ve V; kuzeyden III. no.lu ve batıdan I. no.lu mezarla sınırlanan alanda inşa edilmiştir. Bu dar alanda yer alırken, çevresindeki bu yapılardan da yararlabilen kilisenin giriş kapısı I. no.lu mezara bitişik mekânla Nekropol caddesine açılmaktadır.

Kilisenin ilk olarak inşa edildiği M.S.V. yy. da üç nefli planlandığı, taban mozaikleri belki aynı ustalarca yapılan döşemesi ile kesindir. M.S. V. yy. sonu veya VI. yy. başındaki bir deprem veya yangın sonucu tahrip olan ve büyük bir kısmı ahşap ve yerden en çok 2 m. yüksekliğe kadar taş duvarlara sahip bu yapı plan değişikliği yapılarak yeniden inşa edilmiştir. Bu evrede, yapı malzemesi olarak bir yüzü bitkisel süs veya mermer talkidi alçı üzeri süslemeleri olan bloklar devşirme yapı malzemesi olarak kullanılmıştır. Bu dönem kilisesi ancak sadık bir kaç hizmetçisiyle fonksiyonunu sürdürmüş olmalıdır. Kilisenin bu geç devir kullanımını, erken evre mozağı üzerine yerleştirilen duvarlar, I. no.lu mezar odasına bitişik odadaki 6-7 yaşlarındaki bir kız çocuğuna ait mezar (ki içinde basit bronzdan halka biçimli küpeler bulunmuştur) ile sikkeler belgelemektedir. Ayrıca, ithal mermerden yapılmış ambon ve korkuluk parçalarıyla, Erken Bizans dönemine uyan ufak çaplı İon başlıkları ve stilize yapraklı Korint başlıkları kilisenin iki evresi arasındaki devir farkını belirleyen diğer belgelerdir.

Kilisenin ilk kullanım evresinde yapılan ve daha sonra da kullanılan geometrik bezekli taban yukarıda da sözünü ettiğimiz deprem veya büyük heyelan sonrası, özellikle 2 ve 3 no.lu odalara yuvarlanan kaya bloklarıyla büyük ölçüde tahribe uğramıştır. Restoratör Hüseyin Akıllı ağaç kökü yüzünden oynayan I. no.lu odanın tabanıyla, teseraları yaklaşık yarım metre derine gömülen 3 no.lu odanın tabanını onarmış, Araştırma Sonuçları Toplantısında açıklayacağı gibi yeni bir formülle mozaikleri koruma altına almıştır.

4) Başlangıçta da değinildiği gibi onarım çalışmalarına ağırlık veremeyişimiz, Arykanda'da daha önceki yıllarda büyük emek gerektirdiği için beklettiğimiz bir çalışmaya bizi sevketmiştir. Yaklaşık

100 m. uzunluğa sahip, kısmen ve az miktarı korunmuş doğu ucu ile çok kaliteli rektagonal duvar işçiliğine sahip teras duvarlı stoa ve ticaret agorası kazı ve onarım yapılan bir diğer yeri oluşturmaktadır. Daha önceki yıllar bouleuterionla, yukarı stoaya bir üst terası bağlayan merdivenli yol arasındaki 4 dükkân ortaya çıkarılmıştı. Sözkonusu merdivenli yolun kuzeyinde yeralan pseudoisodomik örgülü teras duvarına sahip yapı, o sıralarda Arykanda'ya hakim yerde oluşu nedeniyle hiç değilse şehirdeki tapınaklardan biri sanılmıştı. Ağaç ve bitki örtüsünün kaldırılmasından sonra bir anıt mezarın terası olduğu anlaşılan bu yapının güneyinden başlayıp doğuya doğru sıralanan dükkânlar her iki yönden açıldı. Stoa önünde değinilen düzgün duvar işçilikli terasın göçmüş olan 60 m. lik kısmına ait orijinal malzeme bulunamadığı ve şehrin bu kesimine göre yaklaşık 50 m. aşağıdaki diğer yapılarda kullanıldığı için teras duvarı stoanın kuzeyini sınırlayan dükkânlardan çıkan taşlarla asıl yüksekliğine kadar örüldü ve teras veya agora düzgün tabanlı bir yer durumuna sokuldu.

Doğu uçta insitu ele geçen kısmıyla agora zemininden 3 basamakla çıkılan ve dükkânların önünde yeralan stoanın taban dışındaki kısmının tamamen ahşap olduğunu kesinlikle söyleyebilecek durumdayız. Zira gerek stoa boyunca, gerekse hemen agoraya bağlanan güney yanında ahşap sütun setliği olabilecek bazı taş bloklar dışında başka eleman ele geçmemiştir. Stoadan agora zeminine inışı sağlayan üç basamak doğu ve batı uçta düzgün yontulmuş, iri bloklarla sağlandığı halde, orta kısımda yerli kaya traşlanarak ve yüzü kaplama plakalarıyla kaplanarak blok taşlardan yapıldığı izlenimini verecek türde bir uygulamaya gidilmiştir. Stoadan agora zeminine inişte kare veya dikdörtgen bloklar özellikle doğu uçta az miktarda olmak üzere in situ ele geçmiştir. Normalde güneydeki büyük kod farkı dolayısıyla yağmur veya kar sularının güneye yönlendirilmesi beklenirken; Arykandalı mimarlar ve ustalar herhalde taban blokları arasından sızarak suyun teras duvarının arkasını boşaltacağı ve bağlantısız kalan duvarın halen yıkılabileceği düşüncesiyle eğimi kuzeye doğru yapmışlar ve böylece su emme ve geçirme yeteneğini çok iyi bildikleri yerli kaya yönüne çevirmişlerdir. İlk anda anlamsız gibi görünen bu tür ayrıntılara Arykanda'da çok sık raslamak mümkündür.

Stoayı kuzeyden sınırlayan dükkânlara gelince belki hepsi için müşterek sayılabilecek bir kaç özellik dikkat çekicidir. Bunlardan

biri hemen hepsi kuru duvar şeklinde ve moloz taşlarla örülmüş duvarlara sahip oldukları halde çift kanatlı bir kapı için şart olan tek bir bloktan yapılma eşik taşının bulunuşudur. Gerek kapı kanatlarını taşıyan mil yerleri, gerekse kapılar kapandığında metal olması gereken sürgülerin gireceği yuvalar aynı biçimde yapılmışlardır. Bir diğer müşterek özellik tüm dükkânlarda duvarın da ve içte oluşturulan eğimi dükkânın bulunduğu yere göre doğu veya batıya verilmiş kanalcığın mevcudiyetidir. Bunun da biraz önce değindiğimiz agoranın güneyindeki teras duvarının korunmasıyla ilintili olduğu kuşkusuzdur.

Dükkânlar derinlik bakımından eşit olmakla birlikte genişlik bakımından farklılık gösterirler. Tabanı yerli kayanın yüzeyde olduğu yerlerde yerli kaya düzgün bir şekilde traşlanarak bu yüzey elde edilmiş; toprak dolgunun bulunduğu özellikle doğu uçtaki ilk iki dükkânda ise tıpkı agora zemininde olduğu gibi kaplama plakalarıyla sağlanmış. Duvar yüzlerinin tüm dükkânlarda doğudaki iyi korunmuş ilk dükkânda olduğu gibi kalın bir sıva ile kaplanmış olmalıdır. Roma çağında bu stucco kaplı sıvanın mermer taklidi olacak şekilde panolar halinde yapıldığı ve boyandığı da kesindir.

Dükkân sırası içinde plan yönünden farklılık gösteren tek mekân 3. no.lu dükkânın bulunduğu yere isabet etmektedir. Burada kareye yakın planlı bir niş oluşturulmuş ve içine bir kaide inşa edilmiştir. Söz konusu nişin başlangıçta şehre büyük katkıları bulunan agoranomosun heykeli veya onun hizmetlerini öven kitabenin yer aldığı bir yer olduğunu; şehir Hristiyanlaştıktan sonra aynı yere bu defa İsa veya Meryem'in heykelinin veya buna benzer bir simgenin; dükkânların kapılarını açmadan uğur ve bereket duası yapılan ve hâlâ Anadolu'da çoğu yerde giderek unutulmakla birlikte var olan bir yer olduğu kanısındayız.

Bulutnu yönünden dükkânlar, daha üst seviyelerden toprakla kayarak gelen daha eski buluntulara rağmen stoa'nın ve dükkânların en son ne zaman kullanıldığını saptamamız yanında Arykanda'da eskiye gidebilecek örnekler vermesiyle de ilginç sonuçlar elde etmemizi sağlamıştır.

Buna göre dükkânların ve stoa'nın M. Ö. II.yy. dan M. S. IV. yy. sonuna kadar kullanıldıkları buluntuların istatistikî çoğunluğuna dayanarak söylenebilir. M. Ö. IV. yy.'a kadar gidebilen sikkelerin

varlığı genellikle bunların geç malzeme ve özellikle sikkeyle birlikte bulunmaları yüzünden yapılarla bağdaştırılamamaktadır. M. S. IV. yy. sonrasına ait buluntunun azlığı ve bunun birkaç sikkeyi geçme-yişi yukarı stoa ve çevresinin bu tarihten sonra büyük ölçüde boşal-tıldığı veya az uğranılır yer durumuna girdiği sonucuna bizi götür-mektedir.

Daha önceki yıllarda Yukarı Stoda gerçekleştirdiğimiz kazı sırasında olduğu gibi 1988'de de Hermes heykelciklerinin çokluğu hem burayı ticarî agora olarak nitelememize destek olmakta, bunun yanısıra Hermes'in Arykanda'da bir kutsal yeri olduğu düşüncesini bizde uyandırmaktadır.

Dükkânlarda ele geçen bir kaç ilginç buluntuya kısa da olsa de-ğınmekte yarar vardır. Bunlardan ilki üzerinde Prof. Neumann'ın da hemfikir olduğu, üzerinde Lykçe iki harf bulunan ağırlıktır. Diğer buluntular arasında iyi korunmuş ayna ve ibrik türü kaplara ait kulp-lar, işçilikleri ile Arykanda'nın Kıbrıs veya Doğu Akdeniz'le de iliş-kisinin olduğunu ortaya koyması ve bu tür eserlerin Arykanda gibi iç kentlere dahi ulaşabilmiş olmasıdır.

5) 1988 kazı mevsiminde yukarıda değınilen gerekçeler yüzün-den çalışılan yerlerde bir diğeri yamaç hamamının güneydoğusunda yer alan hemen hemen tiyatro seviyesindeki mağara mezar olmuştur. 1974 yılında aynı türden iki mezar açılmış ve özellikle bunlardan Sta-dion yakınındakinden, birkaç kez soygun geçirmiş olmakla birlikte monumental boyutlarda 3 ayrı bronz heykele ait parçalar ele geçi-rilmişti. Daha önceki deneyimlerimiz soyulmuş olan bu mezardan da bazı eserler bulabileceğimizi düşündürüyordu. Çalışma koşulları-nın güçlüğüne rağmen -zira mağara ancak sürünebilecek seviyeye kadar doluydu yaklaşık 15 günlük bir çalışma sonucu hem mağara mezar; hem de onun kuzey girişine açılan ve mezarla bağlantısı bu-lunan sarnıç tamamen boşaltılmıştır.

Lykia'da türü ne olursa olsun önünde bir avlusu veya önodası bulunan mezarlar gibi, önodaya sahip bu mağara mezar Erken Bi-zans çağında sığınlan, hattâ belki oturlan yer olarak kullanıldığı için kline ve gömü yerleri büyük ölçüde değiştirilmiş; eskiye ait mal-zeme taban seviyesinin düzeyinde altta kalmışsa olduğu gibi; üstte veya yüzey yakınına aktarma ve düzeltmeden kaynaklanan işlem so-nucu ters tabakalanmaya uğratılmıştır. Buna ek olarak mezar bina-

sının arasına açılma sonucu daha üst seviyelerden yağış nedeniyle akarak gelen malzemenin de hem sarnıçta, hem de mezar binasında yine ters tabakalaşması, alttan yeni üstten eskiye tarihlenen eserlerin gelmesine neden olmuştur. Buna rağmen gerek mezar, gerek sarnıç büyük bir uyum içindedir. Buluntuların çoğunluğu M.S. III. yy.'a ait Gordianus ve Gallienus'a ait sikkelerle en azından mağara mezarının ikinci ve belki üçüncü kullanım evresi yeknesaklık göstermektedir. Monumental boyuttaki heykele ait bronz saç parçası ise gösterdiği barok işçilikle M. Ö. II. yy. izlenimi yaratmaktadır. Mezar ve kuyunun diğer ilginç buluntularından biri olan Kybele heykelciğinin ise yapılındaki bazı ayrıntıları yüzünden mezarın ikinci veya üçüncü kullanım evresine ait olması şu anda akla yakın görünmektedir.

6) Geçen yıllarda olduğu gibi 1988'de de tüm şehirde ortaya çıkarılmış yapıların genel temizliği gerçekleştirilmiş; artan ziyaretçi sayısı dikkate alınarak önümüzdeki yıllarda ören yerinin rahat gezilebilmesi ve ziyaretçinin basit ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için bazı çözümler planlanmıştır.

7) Büyük bir şans eseri uzun süre Millî Eğitim Bakanlığına ait okul binası olarak işlev veren ve kazı sırasında yararlandığımız Arif köyü Aykırıçay mahallesindeki yapının yanına yeni ilkokul yapılmasıyla depo ve kazı evi olarak kullanabileceğimiz bir tesis, çabalarımızla Kültür Bakanlığı adına kazanılmış oldu. Antalya Müzesi'ne götürülemeyecek miktar ve ağırlıktaki bir çok yapı malzemesi ve lahit parçasının saklandığı bu yapı kapıları değiştirilerek ve pencereleri demir parmaklıklarla emniyete alınarak gerçek bir depo kimliğine kavuşturuldu. Önümüzdeki çalışma yıllarında bu yapı, Arykanda'dan çıkan büyük taş eserlerin sergilendiği yerel bir müzenin nüvesini oluşturacaktır inancındayız.

8) 1989 yılındaki çalışmalarımıza hazırlık olmak üzere, tiyatro, stadion ve Büyük Hamam'daki onarım için gerekli kereste ve demir gecikerek gelen ödenekle kazı sonrasında stoklanmış durumdadır. 1989'da büyük aksilikler olmadığı ve yeterince ödenek bulunduğu Arykanda'yı her tür ziyaretçiye hitap edebilecek bir antik yerleşim yeri olarak, bana destek veren tüm kazı üyelerinin katkılarıyla, gururla sunabileceğim örnek antik kentlerden biri olarak şimdiden gösterebilirim.